

УДК 347.91/.95

Концепція змісту права на судовий захист цивільних прав в Україні: цивільно-правовий та процесуальний аспекти

С. О. Короед,

доктор юридичних наук

А. І. Криштоф,

студентка юридичного факультету

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

Аналізуються погляди вчених на розуміння змісту поняття права на судовий захист, наводиться його співвідношення із правом на позов та похідними від нього матеріально-правовими та процесуальними складовими цього права. З'ясовано, що право на судовий захист розуміється як право на звернення до суду та право на отримання послуг правосуддя. Обґрунтовується необхідність трансформації розуміння права на судовий захист в право на звернення за судовим захистом, а також новий погляд на зміст права на судовий захист. Пропонується власна концепція змісту права на судовий захист в цивільному судочинстві та розкривається його нова характеристика. Аргументовано, що право на звернення до суду є самостійним, але воно опосередковане правом вимоги про захист дійсного чи вигаданого (передбачуваного) права, яке реалізується через позов. Встановлено, що захищається в судовому порядку саме право вимоги (що втілюється в позові), яке впливає з порушеного цивільного права та спрямоване на його поновлення. А тому позов визнано судовою формою реалізації права вимоги заінтересованої особи про захист її порушеного цивільного права.

Ключові слова: цивільні права, цивільне судочинство, правосуддя, право на судовий захист, право на звернення за судовим захистом, право на позов, право на пред'явлення позову, право на задоволення позову, право вимоги, концепція.

© Короед Сергій Олександрович – доктор юридичних наук

© Криштоф Аліна Ігорівна – студентка юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Короєд С. А., Криштоф А. И. Концепция содержания права на судебную защиту гражданских прав: гражданско-правовой и процессуальный аспекты.

Анализируются взгляды ученых на понимание содержания понятия права на судебную защиту, приводится его соотношение с правом на иск и производными от него материально-правовыми и процессуальными составляющими этого права. Установлено, что право на судебную защиту понимается как право на обращение в суд и право на получение услуг правосудия. Обосновывается необходимость трансформации понимания права на судебную защиту в право на обращение за судебной защитой, а также новый взгляд на содержание права на судебную защиту. Предлагается собственная концепция содержания права на судебную защиту в гражданском судопроизводстве и раскрывается его новая характеристика. Аргументировано, что право на обращение в суд является самостоятельным, но оно опосредовано правом требования о защите существующего или вымышленного (предполагаемого) права, которое реализуется через иск. Установлено, что защищается в судебном порядке именно право требования (воплощаемое в иске), которое вытекает из нарушенного гражданского права и направлено на его восстановление. Поэтому иск признается судебной формой реализации права требования заинтересованного лица о защите его нарушенного гражданского права.

Ключевые слова: гражданские права, гражданское судопроизводство, правосудие, право на судебную защиту, право на обращение за судебной защитой, право на иск, право на предъявление иска, право на удовлетворение иска, право требования, концепция.

Koroied Sergii, Kryshstof Alina. The concept of content of the right on judicial protection of civil rights: civil and procedural aspects.

It is analyzed the views of scientists on understanding of content of the right on judicial, it is given its relationship with the right on claim and derived from the substantive and procedural components of this right. The right to judicial protection is understood as the right to appeal to a court and the right to obtain justice services. It is justified the necessity of transformation of understanding of the right to judicial protection in the right to seek judicial protection and a new look at the content of the right to judicial protection. It is proposed an own concept of content of the right on judicial protection in civil proceedings and it is revealed its new characteristics. It is argued that the right to appeal to court is independent, but it is mediated by the right to demand the protection of real or fictional (alleged) right, which is implemented through lawsuit. It is established as protected in court exactly right to claim (that is embodied in a lawsuit), which follows from a civil right and is aimed at updating it. Therefore, claim is recognized as a judicial form of realization of right to claim of person concerned about the protection of the violated civil rights.

Key words: civil rights, civil justice, justice, right on judicial protection, right to seek judicial protection, right to claim, right to sue, right on satisfaction of the claim, claim, concept.

Судова форма захисту цивільних прав є універсальною серед всіх інших форм, а в більшості випадків – єдиною належною та ефективною формою захисту порушених цивільних прав, яка реалізується шляхом здійснення правосуддя в цивільних справах. Як відомо, реалізація конституційного права на судовий захист в цивільному судочинстві здійснюється за допомогою такого процесуального засобу, як позов. При цьому, наука цивільного процесуального права, поряд із правом на судовий захист цивільних прав, оперує також поняттями, пов'язаними із правом на позов, а саме: право на пред'явлення позову, право на звернення до суду, право на задоволення позову, право на отримання судового захисту, право на правосуддя, право на справедливий судовий розгляд тощо. Але серед провідних вчених в цій галузі (С.С. Бичкова, С.В. Васильєв, К.В. Гусаров, В.В. Комаров, Д.Д. Луспенник, З.В. Ромовська, С.Я. Фурса та ін.) відсутнє єдине розуміння цих понять, а також їх змісту та співвідношення між собою, самостійності і залежності цих прав між собою. Навіть окремі науковці, праці

яких були спеціально присвячені цим питанням (О.В. Абознова, Р.Е. Гукасян, М.Г. Кательников) лише констатують наявність проблеми термінологічної невизначеності і нечіткості зазначених понять, але навіть між собою не можуть дійти до єдиної думки в розумінні змісту цих прав. В законодавстві також існує термінологічна невизначеність більшості з цих понять, їх нечіткість і непослідовність застосування в текстах законів. Роз'яснення Верховного Суду України та Конституційного Суду України теж не дають однозначні відповіді на зазначені питання.

Єдине, що можна виділити спільного, так це три основні напрями наукових досліджень права на судовий захист: а) в контексті права на позов; б) в контексті права на звернення до суду як елемент доступності правосуддя; в) в контексті права на правосуддя (на справедливий судовий розгляд), включаючи стадію виконання.

Це не дозволяє однозначно зрозуміти правову природу більшості цивільно-процесуальних інститутів, пов'язаних із позовом, характер цих прав (матеріальний чи процесуальний), встановити, які права є первинними та які з них є взаємозалежними, а також, в кінцевому підсумку, визначити обов'язки держави при забезпеченні реалізації громадянами того чи іншого права, тобто встановити завдання і мету держави в особі суду при здійсненні цивільного судочинства, а відтак й з'ясувати критерії оцінки ефективності останнього задля вироблення в майбутньому пропозицій щодо удосконалення цивільної процесуальної форми.

Зазначене вище, з методологічної точки зору для забезпечення більшої достовірності і обґрунтованості наукових результатів, вимагає вироблення власної концепції змісту права на судовий захист цивільних прав в Україні, закладення в це поняття нового змісту як комплексної категорії (яка включає цивільно-правовий і процесуальний аспекти), що має збагатити понятійно-категоріальний апарат науки цивільного процесуального права, допоможе чіткіше зрозуміти призначення суду в цивільному судочинстві та з'ясувати обов'язки держави при забезпеченні реалізації вказаних прав.

Починати наше дослідження правильним буде з аналізу нормативної бази (включаючи рішення Конституційного Суду України) та юридичної літератури, в якій містяться погляди вчених-цивілістів і процесуалістів на зміст права на судовий захист, для подальшого з'ясування співвідношення права на судовий захист із правом на позов та похідними від нього процесуальними правами.

Так, Конституція України безпосередньо на підставі її положень гарантує звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина (ч. 3 ст. 8) та встановлює, *що права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ч. 1 ст. 55)*. Як роз'яснив Конституційний Суд України в своєму Рішенні від 25 грудня 1997 року № 9-зп, частина перша статті 55 Конституції містить загальну норму, *яка означає право кожного звернутися до суду*, тобто кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Зазначена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства *вважають*, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод.

Право на судовий захист належить до основних невідчужуваних прав і свобод людини і громадянина (Рішення Конституційного Суду України від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001).

Отже, називаючи передбачену ч. 1 ст. 55 Конституції норму «правом на судовий захист», Конституційний Суд фактично розуміє це право як право особи на звернення до суду (право на правосуддя, на доступ до нього, право на судовий розгляд, тобто право на сам процес).

Аналіз положень всіх частин ст. 55 Конституції теж дає підстави для висновку, що ця стаття присвячена лише праву на звернення: чи-то до суду; чи-то омбудсмена; чи-то до міжнародних судових установ. Пункт 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод теж передбачає право особи на справедливий і публічний розгляд її справи. Тобто, конституційне «право на судовий захист» пов'язується із процесуальним аспектом – правом на звернення до суду, правом на правосуддя (правом на судовий розгляд), правом на отримання судового захисту (на отримання послуг правосуддя). Відомий вчений-процесуаліст В.В. Комаров також зводить конституційне право на судовий захист до права на належне правосуддя, до доступності правосуддя¹.

У такому розумінні право на судовий захист закріплено у ст. 3 ЦПК як право на звернення до суду за захистом, згідно з яким кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, або державні чи суспільні інтереси.

В цьому аспекті варто погодитися із М.Й. Штефаном про те, що право на пред'явлення позову є складовою частиною передбаченого ст. 4 ЦПК (1963 р.) права кожної заінтересованої особи на звернення до суду за захистом. Цьому праву відповідає обов'язок суду прийняти до свого розгляду звернену до нього заяву. Права на звернення до суду за захистом і на пред'явлення позову є суб'єктивними².

Разом з тим, як зауважують окремі науковці, право на судовий захист не вичерпується правом на звернення до суду; воно включає в себе право на особисту участь у відстоюванні своїх прав і свобод, право вимагати від суду надання захисту та право на отримання юридичної допомоги для реалізації перерахованих прав. Право на захист у зв'язку з цим може розглядатися як сукупність правомочностей, що забезпечують особі можливість домагатися відновлення в правах. Можливість особистої участі у відстоюванні своїх інтересів – одна з гарантій ефективності судового захисту і спосіб її реалізації, а позбавлення права на особисту участь у захисті власного права розглядається як обмеження права на судовий захист³.

¹ *Позовне провадження* : монографія / [В. В. Комаров, Д. Д. Луспеник, П. І. Радченко та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – С. 27-28.

² *Штефан М. Й.* Цивільний процес : підручник для студ. юрид. спеціальностей вищих закладів освіти / Штефан М.Й. – К. : Видавничий Дім "Ін Юре", 2001. – С. 332.

³ *Кательников М. Г.* Право на судебную защиту: понятие и сущность / М. Г. Кательников // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право. – 2006. – № 13 (68). – С. 251.

Вдалим, на наш погляд, є визначення права на судовий захист, наведене О.В. Абозновою, як об'єктивна можливість будь-якої особи з метою захисту порушених або оспорюваних прав, свобод і охоронюваних законом інтересів (як дійсних, так і передбачуваних) скористатися встановленим законом процесуальним порядком для захисту своїх прав та інтересів в органах судової влади⁴. Як можна побачити, таке визначення охоплює й право на звернення до суду (включаючи право на доступ до правосуддя), й право на судовий розгляд (право на правосуддя), й право на отримання судового захисту (право на отримання послуг правосуддя).

З огляду на зазначене варто приєднатися до позиції О.В. Абознової, що зі змістовного боку право на судовий захист складається з двох складових – право на звернення до суду за судовим захистом і права на отримання судового захисту, які мають виключно публічно-правову природу (процесуальний характер), тобто спрямовані до держави в особі суду, який є головним суб'єктом механізму реалізації права на судовий захист⁵.

М.Г. Кательников теж вважає, що гарантування Конституцією кожному судового захисту його прав і свобод включає в себе принаймні дві складові: по-перше, обов'язок держави забезпечити судовий розгляд на вимогу будь-якого громадянина і вирішення в рамках такого розгляду спору по суті, згідно з чинним законодавством; по-друге, судовий захист здійснюється тоді, коли законне право або інтерес вже порушений, тобто «гарантія реалізується не як запобігання правопорушенням у майбутньому (що є певним правовим ідеалом), а як покарання за вже вчинене правопорушення»⁶.

С.Я. Фурса визначає право на захист як гарантовану державою кожній особі можливість забезпечити реалізацію, охорону і захист належних їй прав різними правовими методами (і не обов'язково в судовому порядку)⁷.

Таким чином, з наведеного вище випливає, що правовідносини з приводу реалізації громадянами права на судовий захист носять публічно-правовий (процесуальний) характер, виникають між громадянином і державою; динаміка цих відносин залежить від ефективності функціонування в державі органів правосуддя, а також від встановленого процесуального регламенту доступу до правосуддя і судового розгляду.

Разом з тим, з огляду на зроблені нами висновки щодо змісту права на судовий захист, неможна погодитися із назвою цього права, адже формулювання «право на судовий захист» означає ні що інше, як отримання такого захисту в матеріально-правовому розумінні, тобто не лише процес, а ще й результат, зради якого особа власне й звертається до суду.

Так, зокрема, в юридичній літературі під захистом розуміють сукупність процесуальних заходів, що вживаються у зв'язку з порушенням, невизнанням чи оспорюванням суб'єктивних прав, свобод та інтересів суб'єктів цивільного права

⁴ Абознова О. В. Суд в механизме реализации права на судебную защиту в гражданском и арбитражном процессе : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Абознова О.В. – Екатеринбург, 2006. – С. 16.

⁵ Абознова О. В. Цит. работа.

⁶ Кательников М. Г. Цит. работа. – С. 249.

⁷ Фурса С. Я. Цивільний процес України: Проблеми і перспективи : науково-практичний посібник / Фурса С.Я., Щербак С.В., Євтушенко О.І. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2006. – С. 433.

та спрямовані на захист або відновлення суб'єктивних цивільних прав і особистих майнових та немайнових інтересів їх володільців⁸.

Проте, як нами було встановлено вище, право на судовий захист (або реалізація цього права) не завжди пов'язане із безпосереднім та реальним захистом порушених цивільних прав. Тому й виділяти в змісті права на судовий захист матеріально-правового елемента є поспішним. Адже результатом звернення до суду має бути, перш за все, порушення цивільної процесуальної діяльності, що має своє завдання (ст. 1 ЦПК), яке не зводиться безпосередньо до задоволення пред'явленого позову (до захисту порушеного права), оскільки реалізація права на правосуддя (на справедливий судовий розгляд) не завжди тягне бажані для позивача матеріально-правові наслідки. До того ж, в силу ч. 3 ст. 16 ЦК суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень ч. 2-5 ст. 13 ЦК. Хоча право на справедливе судочинство буде реалізовано повною мірою.

Водночас в юридичній літературі окремі відомі вчені-процесуалісти вважають, що складне за своїм змістом конституційне право на судовий захист реалізується, трансформуючись у галузеве суб'єктивне право, як матеріальне, так і процесуальне. Розділяючись на галузевому рівні, право на судовий захист проявляється у двох самостійних формах – право на судову діяльність і право на отримання рішення, що відновлює порушене або оспорюване право, тобто право на сприятливе рішення. Таким чином, право на судовий захист зазначений вчений розглядає як інститут матеріального і процесуального права⁹.

Вчені-процесуалісти на чолі з С.С. Бичковою вважають, що право на судовий захист (ст. 55 Конституції), що деталізується в нормах матеріального права (ч. 1 ст. 15, ч. 1 ст. 16 ЦК, ч. 10 ст. 7 СК), є правом на позов в матеріально-правовому розумінні, що означає можливість уповноваженої особи вимагати в судовому порядку захисту її порушених прав¹⁰. Таке розуміння теж має право на існування, адже в цьому випадку право на судовий захист пов'язується із правом вимоги особи про відновлення її порушених прав.

Отже, як ми бачимо, в поняття «право на судовий захист» окремі науковці вкладають матеріально-правовий зміст, що надає праву з такою назвою зовсім іншого розуміння, ніж його тлумачить Конституційний Суд України та більшість вчених.

Тому, з огляду на викладене, правильним, на наше переконання, буде говорити не про «право на судовий захист», а про «право на звернення за судовим захистом», яке залежить як від реальної доступності правосуддя і безперешкодності порушення цивільної процесуальної діяльності, так й справедливої судової процедури, що зазвичай охоплюється правом на справедливий судовий розгляд впродовж розумного строку, що передбачене п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

⁸ Цивільний процес України : Підручник / за ред. Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2007. – С. 6.

⁹ Гукасян Р. Е. Реализация конституционного права на судебную защиту / Р. Е. Гукасян // Процессуальные средства реализации конституционного права на судебную и арбитражную защиту : межвуз. темат. сб. / под ред. Р. Е. Гукасян. – КГУ, Калинин, 1982. – С. 3.

¹⁰ Цивільне процесуальне право України : підручник / Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І. та ін. ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – К. : Атіка, 2009. – С. 339.

Саме таке розуміння права на судовий захист, а точніше «права на звернення за судовим захистом», вказує на його процесуальний характер та зумовлює самостійність цивільної процесуальної діяльності (яка має самостійне призначення) та її відокремленість від матеріально-правових правовідносин сторін (їх наслідків), хоча спірні правовідносини сторін й становлять предмет судового розгляду. Крім того, навіть відсутність між сторонами цивільної справи спірних матеріальних правовідносин (наприклад, надумані позови, коли між сторонами взагалі жодних правовідносин не існує) не є процесуальною перешкодою відкриття провадження в цивільній справі та її розгляд з метою вирішення спору, виникнення якого зумовлено самим фактом пред'явлення позову та порушенням цивільної процесуальної діяльності.

В свою чергу, поняття права на судовий захист варто наповнити новим змістом, особливо це стосується в контексті його співвідношення із правом на позов та іншими похідними від права на позов процесуальними і матеріальними правами. Адже майже всі вчені-процесуалісти чітко розмежовують право на позов та право на його пред'явлення, тобто право на звернення до суду (що, як ми вже встановили, охоплюється поняття права на судовий захист в його теперішньому розумінні).

Як слушно зауважила С.Я. Фурса, складність питання про зв'язок права на позов з правом на захист полягає у тому, що друге завжди пов'язане з першим, але право на захист зумовлюється специфікою цивільного судочинства, в основі якого – вирішення спору або ліквідація правопорушення¹¹.

Провідні вчені-процесуалісти вважають, що в цивільному процесуальному праві не може бути самостійного права на звернення до суду, відірваного від права на позов у матеріальному розумінні, адже право на позов включає: право на пред'явлення позову і порушення справи в суді і право на задоволення матеріально-правової вимоги позивача¹². Розмежовують право на позов і право на пред'явлення позову, вважаючи їх взаємопов'язаними, й інші вчені-процесуалісти¹³. Водночас науковці визнають, що для реалізації права на звернення до суду необхідні лише передумови права на звернення до суду, які мають виключно процесуальний характер і не стосуються питань про наявність чи відсутність у позивача суб'єктивного матеріального права¹⁴. Право на позов і право на пред'явлення позову – це окремі права, які взаємопов'язані одне з одним (М.А. Гурвич)¹⁵.

Поряд з цим, С.В. Васильєв визнає, що право на звернення до суду, тобто право на пред'явлення позову (яке пов'язане із передумовами права на пред'явлення позову та умовами його реалізації), та право на отримання судово-

¹¹ Фурса С. Я., Щербак С. В., Євтушенко О. І. Цит. праця. – С. 432.

¹² Курс цивільного процесу : підручник / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – С. 522-523.

¹³ Тертишніков В. І. Цивільний процес України (курс лекцій) : навч.-практ. посіб. / Тертишніков В. І. – Х. : Видавництво «ФІНН», 2011. – С. 136; Цивільне процесуальне право України : підручник / [Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І. та ін.]; за заг. ред. С. С. Бичкової. – К. : Атіка, 2009. – С. 339.

¹⁴ Курс цивільного процесу : підручник / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. – С. 523.

¹⁵ Цивільне процесуальне право України : підручник / [Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І. та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – С. 339.

го захисту, тобто право на задоволення позову, носять самостійний характер і можуть не залежати одне від одного: для пред'явлення позову достатньо припущення про наявність права на позов. При цьому право на пред'явлення позову є процесуальною категорією і означає право на процес незалежно від його наслідків, тобто право на діяльність суду щодо розгляду і вирішення заявленої вимоги; воно має місце навіть за відсутності права на позов в матеріальному розумінні¹⁶.

Отже, всі науковці виділяють в якості самостійного права – право на пред'явлення позову. Але з наведених поглядів вчених не зрозуміло, яке місце серед матеріальних і процесуальних складових права на позов займає право на судовий захист (або взагалі право на захист).

Деякі науковці, наприклад, вважають, що право громадян на захист прав і свобод від порушень і протиправних посягань (ст. 55 Конституції) в цивільному судочинстві у справах позовного провадження трансформовано в право на позов. За своєю структурою право на позов як право на судовий захист складається з права на пред'явлення позову і права на його задоволення¹⁷. На думку інших вчених, по відношенню до позивача (заявника) право на позов і право на судовий захист фактично рівнозначні поняття, тобто право на позов являє собою право на судовий захист в позовному провадженні¹⁸. Існує також думка, що право на позов – це потенційне право на звернення до суду, оскільки тут не береться до уваги реальна можливість звернення до суду, а визначаються на підставі норм матеріального права: право особи; обов'язок потенційного відповідача; розмір завданої шкоди; способи захисту порушеного права тощо. Тобто, право на позов безпосередньо не пов'язане із зверненням до суду, а має суб'єктивний характер¹⁹.

Отже, в з'ясуванні змісту права на позов (для подальшого встановлення його співвідношення із правом на судовий захист) необхідним є розкриття поняття позову. В своїх попередніх дослідженнях ми досліджували теорію позову в цивільному процесі і дійшли висновку про те, що позов є процесуальною категорією, що являє собою вимогу позивача до суду (як до порушення справи, так й протягом всього часу її розгляду), що опосередкована вимогою вирішити цивільно-правовий спір між конкретними сторонами з приводу конкретного предмета і заявлених підстав, оформлену позовною заявою, яка є процесуальним засобом порушення цивільного судочинства, головним призначенням якого як раз й буде «погашення» зазначеного спору в процесуальному плані шляхом вирішення справи (закінчення справи як з ухваленням рішення по суті спору, так й без вирішення спору по суті) із задоволенням матеріально-правової вимоги позивача або відмови в її задоволенні²⁰.

З цього робимо висновок, що позов – це перш за все вимога до суду, тобто категорія процесуальна, тоді як право на позов являтиме ні що інше, як реаль-

¹⁶ Васильев С. В. Гражданский процесс : учебное пособие / Васильев С.В. – Х. : ООО «Одиссей», 2007. – С. 226-231.

¹⁷ Штефан М. Й. Цит. праця. – С. 330.

¹⁸ Абознова О. В. Цит. работа. – С. 50.

¹⁹ Фурса С. Я., Щербак С. Я., Євтушенко О. І. Цит. праця. – С. 431-432.

²⁰ Короєд С. О. Новий погляд на теорію позову в цивільному процесі / С. О. Короєд // Судова апеляція. – 2014. – № 4 (37). – С. 69.

не забезпечення реалізації такої вимоги, що відбувається завдяки конституційному праву на судовий захист.

В цьому аспекті слушною є позиція провідних російських вчених-процесуалістів про те, що якщо під позовом розуміти звернену до суду вимогу про захист порушеного та оспорюваного права, то право на позов буде означати право на звернення до суду за судовим захистом або право на пред'явлення позову, тобто право процесуальне. Тому право на пред'явлення позову буде однією з форм права на судовий захист, закріпленого Конституцією²¹. Окремі українські вчені-процесуалісти теж вважають, що право на позов є реалізацією конституційного права на судовий захист, передбаченого ст. 55 Конституції²².

Таким чином, викладене вище дозволяє нам зробити висновок, що позов (або право на позов) до моменту його пред'явлення, в першу чергу, є категорією процесуальною, яка не може включати в себе право на задоволення позову. Це є складовим права на судовий захист в його сьгоднішній інтерпретації. І лише після звернення до суду з позовом (вимогою) і порушення цивільного судочинства можна вести мову про існування позову в матеріально-правовому значенні, оскільки лише в цьому випадку можна говорити про матеріально-правову вимогу, що «розглядається судом»²³.

Наведені узагальнення ще раз підтверджують зроблений нами вище висновок про те, що правильним буде говорити не про «право на судовий захист», а про «право на звернення за судовим захистом». Тому поняття «право на судовий захист» варто наповнити новим змістом.

Як можна побачити, першочерговим у визначенні розуміння поняття «право на судовий захист» є слово «захист».

Право кожної особи звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу передбаченими законом чи договором способами встановлено ст. 16 ЦК. Верховний Суд України в Узагальненні практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України виокремив матеріальний і процесуальний аспекти захисту цивільних прав та інтересів. Матеріально-правовий аспект захисту цивільних прав та інтересів, на думку Верховного Суду, насамперед полягає в з'ясуванні, чи має особа таке право або інтерес та чи були вони порушені або було необхідним їх правове визначення. Матеріальний аспект захисту охоплює й положення гл. 3 ЦК, в якій йдеться саме про захист цивільних прав та інтересів. У розумінні закону (ст. 15 ЦК), суб'єктивне право на захист – це юридично закріплена можливість особи використати заходи правоохоронного характеру для поновлення порушеного права і припинення дій, які порушують це право. Процесуально-правовий аспект захисту права, на думку Верховного Суду, впливає з положень ст.ст. 1, 3, 4, 15 ЦПК²⁴.

²¹ *Гражданский процесс* : учебник / под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – М. : «Проспект», 1997. – С. 165.

²² *Цивільний процес України* : підручник / за ред. Р. М. Мінченко, І. В. Андронova. – Х. : Одісей, 2012. – С. 179-180.

²³ Короєд С. О. Цит. праця. – С. 68.

²⁴ *Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України* [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховного Суду України. – Режим доступу до документу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/6AF1EBA6DF621DEDC2257CE60053FFC3>.

Отже, як ми бачимо, Верховний Суд витлумачив «захист» саме через діяльність суду щодо порушення провадження у справі і процес доказування фактів матеріально-правового характеру. Тобто заклав в нього такий самий зміст, який вкладають в це поняття більшість науковців, пов'язуючи право на судовий захист із правом на звернення до суду та правом на правосуддя, правом на процес (правом на справедливий судовий розгляд). Але при цьому залишив поза увагою матеріально-правовий результат вирішення спору.

Водночас, як слушно зауважує З.В. Ромовська, згідно з домінуючою у правовій доктрині теорією, право на захист є одним із елементів структури кожного права особи (суб'єктивного права). Прихильники іншого погляду трактують право на захист як самостійне, окреме право кожної управленої особи: «право на захист – це своєрідний сторож кожного суб'єктивного права». Щоправда, цей задавнений теоретичний спір аж ніяк не впливає на зміст права на звернення до суду за захистом²⁵.

Ми ж підтримуємо думку вчених-цивілістів, які вважають концепцію права на захист як самостійного суб'єктивного цивільного права такою, що відповідає інституту цивільно-правового захисту²⁶. Це, зокрема, впливає з положень ст. 15 ЦК, згідно з якою кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Пленум Верховного Суду України в своїй постанові від 13 червня 2007 року № 8 «Про незалежність судової влади» роз'яснив, що суди повинні враховувати, що тільки права, свободи та законні інтереси учасників правовідносин, які виникають із визначених законом підстав та інших юридичних фактів, підлягають судовому захисту в передбачений законом та/або договором спосіб.

Верховний Суд також роз'яснив, що надзвичайно важливе значення має необхідність належного з'ясування судом питання щодо того, про захист яких саме прав особи йдеться. Застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення. З цією метою суд повинен з'ясувати характер спірних правовідносин сторін (предмет та підставу позову), характер порушеного права позивача та можливість його захисту в обраний ним спосіб²⁷.

Отже, впливає, що судовий захист, як остання стадія правозастосування, надається при дотриманні певних умов (умови для задоволення позовних вимог) та відбувається із застосуванням судом конкретного способу захисту цивільного права. Такий висновок також узгоджується із положеннями ст. 1 ЦПК, згідно з якою кінцевою метою цивільного судочинства як раз й є захист прав та інтересів особи, але лише за умови їх порушення.

З викладеного робимо висновок, що право на судовий захист цивільного права (яке надається за наявності підстав для задоволення позову) не впливає

²⁵ Цивільний процесуальний кодекс: науково-практичний аналіз. – К.: ВД «Дакор», 2014. – С. 17.

²⁶ Штанько А. Концепція права на захист як самостійного суб'єктивного цивільного права / А. О Штанько // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 2 (40). – С. 24-36.

²⁷ Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховного Суду України. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/6AF1EBA6DF621DED2257CE60053FFC3>.

на зміст права на звернення за судовим захистом. Передбачене ст. 55 Конституції, ст. 16 ЦК, ст. 3 ЦПК право на судовий захист (а точніше – право на звернення до суду за захистом цивільних прав) носить процесуальний характер, хоча воно й опосередковано вимогою про захист порушеного права в матеріально-правовому плані.

Як слушно зауважив дореволюційний процесуаліст Є.В. Васьковський, взаємовідношення між вимогою і позовом в матеріальному розумінні таке: вимога допускає примусове здійснення будь-якими дозволеними законом способами, а позов є вимогою, що здійснюється за допомогою судової влади. Тобто, вимога може існувати без позову²⁸.

Отже, право на судовий захист цивільних прав, як самостійне суб'єктивне цивільне право, особа здійснює шляхом звернення до суду із позовом, коли реалізація права вимоги будь-якими дозволеними законом непримусовими способами не задовольняє особу (не поновлює її прав).

Саме через встановлене ст. 55 Конституції, ст. 16 ЦК, ст. 3 ЦПК право на судовий захист (право на звернення до суду за захистом цивільних прав) особа реалізує своє конкретне право вимоги щодо захисту конкретного цивільного права. Право на звернення до суду є самостійним, але воно опосередковане правом вимоги про захист дійсного чи вигаданого (передбачуваного) права, яке реалізується через позов. При цьому, захищається в судовому порядку саме право вимоги (що втілюється в позові), яке випливає з порушеного цивільного права та спрямоване на його поновлення. А відтак, позов є судовою формою реалізації права вимоги заінтересованої особи про захист її порушеного цивільного права.

Таким чином, право на судовий захист – це лише гарантія держави примусової реалізації права вимоги особи, що пов'язане з порушенням конкретного цивільного права. Причому, ані право на позов, ані право на пред'явлення позову, ані право на судовий захист не пов'язане з конкретним порушенням конкретного цивільного права. З таким порушенням пов'язане право вимоги особи про захист дійсного чи вигаданого (передбачуваного) цивільного права в судовому порядку, яке вона реалізує через зазначені права, зокрема через право на позов.

Koroied Sergii, Kryshstof Alina. The concept of content of the right on judicial protection of civil rights: civil and procedural aspects

In article it is analyzed the views of scientists on understanding of meaning of right on judicial protection and it is established that the constitutional «right on judicial protection» (art. 55 of Constitution) is linked with the procedural aspect - right on lawsuit, right on justice (right on trial), right to obtain judicial protection (for services of justice), and in this sense established in Art. 16 of the Civil Code and Art. 3 of the Civil Procedure Code.

It is justified that relationship concerning implementation by citizens of the right on judicial protection have public law (procedural) nature and arise between the citizen and the state; dynamics of this relationship depends on effectiveness of justice in the country, as well as on the established procedural rules of access to justice and judicial proceedings. However, the authors do not agree with the name of the law, because the phrase «right on judicial protection» means nothing more than getting this defense in the substantive sense, i.e. not only the process but also the result for which the person actually refers to court.

²⁸ *Васьковський Е. В. Учебник гражданского процесса / Е. В. Васьковский ; под ред. и с предисловием В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2003. – С. 166.*

At the same time, it is established that in concept of «right on judicial protection» some scholars put substantive content, which gives the right with that title quite different understanding than its interpretation by the Constitutional Court of Ukraine and by most of the scientists.

Therefore, in view of the above, it will be correct to speak not about the «right on judicial protection» but about the «right to seek judicial protection», which depends on real access to justice, initiation of civil procedural activity without barriers, and fair judicial procedures which is usually comprehend the right on a fair trial within a reasonable time, established by p. 1, Art. 6 of Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

This understanding of the right on judicial protection, but rather «the right to seek judicial protection», is indicating its procedural nature and causes independent civil procedural activity (which has a self-designation) and its separation from the substantive legal relationship of the parties (its consequences), although disputed relationship of the parties are exactly the subject of the trial. Furthermore, even the absence of disputed substantive relationship (e.g., flimsy claims, when the parties has no relationships at all) between the parties in civil case is not a procedural obstacle in opening of the proceedings in the civil case and its consideration with the aim to resolve the dispute, occurrence of which is caused by the fact of appealing of claim and violation of civil procedural activities.

Simultaneously it is proposed own concept of content of the right to judicial protection in civil proceedings and it is revealed new meaning both in the terms of the legal nature of the right to seek judicial protection, and in terms of the legal nature of the right to claim, as well as the concept of protection of right as process and substantive result.

It is concluded that judicial protection as the last stage of law enforcement provided under certain conditions (conditions for satisfaction of the claim) and is occurring with application of a particular method of judicial protection of civil rights. This conclusion is also consistent with the provisions of Art. 1 CPC, according to which the ultimate goal of civil justice is protection of rights and interests of individuals, but only if its violated.

It is proved that the right to judicial protection of civil rights (which provided under the grounds for the satisfaction of claim) does not affect the content of the right to seek judicial protection. Under Art. 55 of the Constitution, Art. 16 CC, Art. 3 CPC right to judicial protection (or rather - the right to appeal to court for protection of civil rights) is procedural in nature, although it indirectly demand the protection of rights in substantive terms.

Thus, the right to judicial protection of civil rights, as independent subjective civil right, a person carries out by appealing to the court with a claim, when realization of right to claim, by any means authorized by law non-binding methods, does not satisfy a person (not restoring its rights).

Because it was established through the Art. 55 of the Constitution, Art. 16 CC, Art. 3 CPC right on judicial protection (right to apply to court for protection of civil rights) person carries out its right to claim for the protection of specific civil rights. The right to appeal to a court is independent, but it is mediated by legal requirements on the protection of real or fictional (alleged) law, which is implemented through lawsuit. In this case, defending in court will be right to claim (that is embodied in a lawsuit), which follows from a violated civil right and is aimed restoring it. Hence, the claim is the judicial form of implementation of the right to claim of interested person on protecting its violated civil rights.

Key words: civil rights, civil justice, justice, right on judicial protection, right to seek judicial protection, right to claim, right to sue, right on satisfaction of the claim, claim, concept.